

Про етимологічні студії Миколи Наконечного

Лінгвістична спадщина Миколи Наконечного не обмежується його ґрунтовними працями з фонетики й фонології української мови, хоч в історії українського мовознавства вчений відомий насамперед як фонетист. У колі дослідницьких інтересів видатного мовознавця були актуальні питання діалектології, історії української літературної мови, лексики і фразеології, теорії перекладу, культури мовлення і стилістики. Не обійшов своєю увагою дослідник і такої галузі лінгвістики, як етимологія, де нерідко глибокий науковий аналіз підмінявся суб'єктивними домислами на основі розгляду поверхневих мовних фактів. Микола Федорович досить гостро реагував на бездоказові, позбавлені науковості етимологічні пояснення ряду слів, про що свідчить, зокрема, його полеміка з М. Пилинським щодо етимології слова *майже*. Етимологічний аналіз М. Наконечним цього слова виконано в дусі кращих традицій О. Потебні та заснованої ним Харківської лінгвістич-

ної школи. Той аналіз і покладено в основу нашої невеликої статті, у ньому, гадаємо, є чимало повчального й для сучасних етимологів.

Ідеться про критичні зауваження на адресу автора монографії «Мовна норма і стиль», подані в нашій спільній рецензії на книжку (та рецензія, як і багато досліджень М. Наконечного, не була опублікована). Про один із принципових закидів М. Пилинському стосовно орфо-епічних норм сучасної української мови сказано в моїй статті «Тверда вимова зубних приголосних перед [і] в сучасній українській мові (теоретичний та ортологічний аспекти)», яка вперше була вміщена в спеціальному випуску «Вісника Харківського університету» до 90-річчя Юрія Шевельова — одного з численних учнів Миколи Наконечного [1] (див. також нижче в цій книжці). Етимологія слова *майже*, яка заперечувала подану у згаданій монографії, була запропонована для рецензії М. Наконечним і повністю належала йому.

Монографічне дослідження М. Пилинським норм української мови на рівні стилю було докторською дисертацією автора, яку він успішно захистив ще перед друком її (1975 р.), і ми оцінювали його як помітний вклад у вітчизняне мовознавство. На деякі неточні, а то й просто помилкові твердження Микола Федорович звернув увагу дисертанта ще на його захисті. Тому його особливо непокоїло збереження неточностей і помилок у науковому виданні.

З дисертації у книжку перенесено, зауважував М. Наконечний, помилкову етимологію слова *майже*: «Слово “майже” за походженням є крайнім західним діалектизмом, можливо, навіть полонізмом: *майже* < *май же*, де *май* походить, очевидно, від дієслова *мати*, а *же* — *що*; *же* “що” поширене, як відомо, в ряді слов'янських мов, зокрема в польській — *że*» [2: 99–100]. Цю думку М. Пилинського щодо етимології слова *майже*, хоч воно справді прийшло в літературну українську мову з заходу, з Карпат, учений рішуче заперечував. Він виходив з того, що це ніякий не полонізм. Ні в літературній польській мові, ні в діалектах польських немає слова **majze* < *maj że*; та й не могло бути, бо форма 2-ї особи однини наказового способу від дієслова *mieć* (= укр. *мати*) звучить по-польськи всюди *miej*, а не *maj*. А *же* в значенні «що» є й в українських прикарпатських говорах (на Закарпатті відома ще й друга його форма — *ож*), сполучник *же* походить із праслов'янського **jъže, ježe* (порівн. церковнослов'янське *иже, еже*), де *и* (**jъ*), *е* — займенник, а *же* — частка. Що ж до *май*, то в значенні «майже», рос. «почти», воно поширене на Гуцульщині й не походить із форми наказового способу *май* (від *мати*), а є запозиченням румунського *maj*, відомого на всій румунській території (з лат. *majior* — «більший»). У румунській мові, наголошував М. Наконечний, воно вживається всюди не тільки у значенні «більше», а й у значенні «мало не».

В обох тих значеннях, продовжував він відповідний етимологічний аналіз, слово *maj* засвоєне було, разом з деякими іншими словами, і гуцульськими та суміжними з ними українськими говірками, де й досі можна почути: *май великий* (= *більш великий*), *май сам* (= *майже сам*) та ін. Для порівняння тут було взято приклад із твору Юрія Федьковича: «*Стали ми оба май у посліді*». І вже пізніше, зазначає дослідник, на ґрунті так званої «народної етимології» це *май* у значенні рос. «почти» осмислене було як нібито форма наказового способу від дієслова *мати*. До нього додано ще й сполучник-частку *же*, що й дало *майже*. Це *майже* засвоєне було також і іншими західноукраїнськими говорами, а потім і літературною українською мовою. Отже, як переконливо показав М. Наконечний, з походження *майже* — в основі своїй — не слов'янське, а романське слово. І то не наша тільки гадка, підсумовували ми наведені міркування у згаданій вище рецензії, а й загальноприйнята етимологія цього слова у славістиці. Підтвердженням було, зокрема, те, що вже Ф. Міклошич у своєму «Етимологічному словнику слов'янських мов» (1886) цілком виразно про це українське (у нього — *kleinrussisches*) слово *май(же)* сказав так: «maj <...> klr. maj *beinahe, mehr, es geht noch an, mag sein.* majže. — *rm*¹. maj *beinahe, fast, mehr, noch*» [4: 180]. Здобуті пізніше дані лінгвістичної географії остаточно підтвердили цю Міклошичеву етимологію.

До переконливого аналізу походження слова *майже* М. Наконечний додав ще кілька застережень щодо поверхневого етимологізування. Російське *веер* теж начебто (як може здатися) походить від *веать*, а насправді — воно з німецького *Fächer*, тільки зближене пізніше з *веать* на ґрунті тієї ж «народної етимології». Навіть українське *віяло*, до кінця вже ніби послов'янене, генетично теж сюди належить, бо «навіяне», без сумніву, російським *веер*. От як може до невпізнання перетворювати слово і вводити в оману й науковця те, що І. Бодуен де Куртене влучно назвав «морфологічною асиміляцією»! Навіть такі видатні вчені, спеціалісти-етимологи, як М. Фасмер, подають часом просто-таки фантастичні етимології типу: «Ворскла — название реки... Скорее всего связано с “ворчать”, подобно тому, как название реки Пискла — с “пищать”» [3: 356]. Тільки жодного уявлення не маючи про саму реалію — р. Ворскло, висловлював подив М. Наконечний (і ми в цьому були з ним однастайні), можна було приписати цій тихій рівнинній річці, тихій навіть під час поводи, ознаку гірської річки чи потічка-бурчака — оте «ворчанье»!

Етимологічні студії, подібні до висвітленої в цій статті, не були рідкістю для творчої діяльності М. Наконечного. Але вони признача-

¹ Румунське.

лися здебільшого для навчальних занять і численних консультацій, які охоче давав учений усім зацікавленим, а не для друку. З них, як і з усієї науково-педагогічної праці Миколи Наконечного, можна судити про велику ерудицію й надзвичайну сумлінність талановитого мовознавця.

Література

1. Калашник В. Тверда вимова зубних приголосних перед [i] в сучасній українській мові (теоретичний та ортологічний аспекти) // Вісник Харківського університету. — 1999. — № 426: Творчий добробок Юрія Шевельова і сучасні гуманітарні науки. — С. 136–140.
2. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль. — К.: Наук. думка, 1976. — 287 с.
3. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. — Т. I. — М.: Прогресс, 1964. — 576 с.
4. Etymologisches Wörterbuch der slawischen Sprachen von Franz Miklosich. — Wien: Wilhelm Braumüller, 1886. — 548 S.